

1. ÚVOD

1.1 Cíle práce

Slovotvorné procesy systematické povahy (derivace, kompozice a parasyntéza), na které se v této práci hodláme zaměřit, jsou nejen ve španělštině tradičně pokládány za součást gramatiky, konkrétně tzv. lexikální či dříve nepřesně nazývané derivativní morfologie, zatímco nepravidelné způsoby obohacování slovní zásoby, jako jsou zkracování slov, výpůjčky z cizích jazyků, kalky a sémantická neologie, již ve španělských mluvnicích většinou nenajdeme, a své místo mají v souhrnných pojednáních o slovotvorbě či v učebnicích lexikologie. Otázkám klasifikace a delimitace způsobů tvoření slov je ve španělské jazykovědě přirozeně věnována soustavná pozornost, avšak existence četných přesahů a průniků mezi jednotlivými postupy a určitými skupinami slovotvorných morfémů vedla některé méně konzervativní španělské lingvisty¹ inspirované pražskou školou a odvolávající se na koncept centra a periferie (Daneš, 1966) až k názoru, že se ve skutečnosti jedná o kontinuální komplex mechanismů, pro jejichž popis a klasifikaci je tradiční diskretní model lingvistiky nedostatečný. Tuto zajímavou hypotézu se v naší knize pokusíme potvrdit, či vyvrátit, ale vzhledem k tomu, že dosud nebyla vydána žádná podrobná studie, jež by onu složitou síť vztahů a nejasných hranic mezi jednotlivými typy slovotvorných procesů a elementů systematicky zmapovala a pomocí přehledných schémat také znázornila, nezbude nám než se tohoto úkolu zhostit sami. Naším hlavním cílem

1 Např. Serrano-Dolader (2002), Ruiz Gurillo (1997).

1. Úvod

tedy bude identifikace tranzitorních oblastí mezi pravidelnými modely tvoření slov se zvláštním zřetelem k příčinám existujících nejasností a klasifikačních přesahů.

Vedle výše nastíněného badatelského záměru nicméně tato práce sleduje ještě další cíl, jenž je zároveň důvodem, proč jsme se rozhodli ji napsat česky² – chtěli bychom poskytnout aktuální a pokud možno kompletní přehled zpracovávané problematiky také odborníkům v oblasti slovo tvorby jiných jazyků či jazykových skupin (germanistům, slavistům apod.), kteří se v hispanistice detailně neorientují, ale měli by zájem porovnat nejdůležitější teoretické otázky a jejich uchopení v rámci španělské morfologie s problémy řešenými v jejich vlastním oboru. Mnohá koncepční úskalí, na něž v této knize narazíme, však bezpochyby nejsou výlučná pro španělštinu ani jiný konkrétní jazyk, a mohou se stát zdrojem zajímavých podnětů i pro obecné jazykovědce.

1.2 Výběr zdrojů

Základním předpokladem naplnění našeho výzkumného záměru je přirozeně detailní znalost španělského pojetí všech slovo tvorných způsobů a postupů, a proto budeme vycházet především ze španělské odborné literatury posledního čtvrtstoletí, kdy vyšla většina prací, jež jsou dodnes považovány za nepřekonané nebo aktuální. Pro odhalení příčin některých klasifikačních problémů však bude nezbytné se vrátit až k samotným kořenům určitých konceptů a tehdy samozřejmě sáhneme i po starších publikacích. Odkazovat budeme také na zahraniční autory, kteří vývoj španělské morfologie významně ovlivnili a jsou španělskými lingvisty hojně citováni.

Přestože Nebrijova mluvnice kastilštiny ([1492] 1989) vstoupila do historie jako vůbec první gramatika jakéhokoli románského jazyka, v oblasti slovo tvorby zůstali španělští lingvisté, především ve srovnání se svými francouzskými kolegy, poněkud pozadu, neboť první samostatná práce o tvoření slov ve španělštině (Alemany Bolufer, 1920) vyšla téměř o padesát let později než Darmesteterova průkopnická monografie o kompozici ve francouzštině (Dar-

2 V České republice vyšlo v uplynulých letech několik převážně španělsky psaných prací, které se věnují zcela nebo alespoň částečně tvoření slov ve španělském jazyce (např. Bartoš – Valíková, 2002; Bartoš – Buzek – Fialová, 2006; Černý, 2000; Spitzová, 2001; Zavadil – Čermák, 2010). Poněvadž se jedná o didaktické materiály, problematické otázky jsou v nich vesměs ponechány stranou nebo jsou pojednány jen okrajově, což samozřejmě pokládáme za rozumné.

mesteter, 1875). Nicméně velký prostor vyhradil popisu slootovorných postupů ve své historické mluvnici španělštiny už Menéndez Pidal (1904), který se nechal inspirovat právě výše zmíněným francouzským jazykovědcem. Další významné práce o tvoření slov ve španělštině se objevují po dlouhém období relativní stagnace³ až v devadesátých letech minulého století, bohužel však především zásluhou zahraničních hispanistů (Lang, 1992; Rainer, 1993), na něž pak úspěšně navázali i domácí lingvisté (Miranda, 1994; Almela Pérez, 1999; Varela Ortega, 2005). Od devadesátých let byly vydány také některé zásadní práce věnované jednotlivým slootovorným mechanismům (např. Serrano-Dolader, 1995; Martín Camacho, 2002; Buenafuentes de la Mata, 2010), nespočet odborných článků orientovaných na partikulární témata⁴, několik kvalitních vysokoškolských učebnic morfologie (Varela Ortega, 1990; Fábregas, 2013; Aguirre, 2013) a v neposlední řadě dvě monumentální gramatiky španělštiny (*GDLE*, 1999 a *NGLE*, 2009), v nichž se prostor věnovaný slootovorbě blíží rozsahem i dosud nepřekonané souhrnné Rainerově monografii (1993). Už z tohoto stručného výčtu je patrné, k jak velkému rozmachu bádání v oblasti morfologie španělštiny od devadesátých let došlo, a zájem mnoha mladých lingvistů o tuto tradiční disciplínu skýtá naději, že její slibný vývoj bude i nadále pokračovat.

1.3 Metodologie

Pokud jde o metodologii naší práce, v každé z následujících kapitol nejprve na základě definic a klasifikací obsažených v reprezentativní odborné literatuře (viz výše) stanovíme základní charakteristiky zde pojednávaných slootovorných postupů a prostředků, abychom poté mohli podrobit bližší analýze kritéria, jež hrají při jejich delimitaci a úvahách o povaze problematických struktur či elementů klíčovou roli.

Náš výzkum je zaměřen teoreticky a neopírá se o dnes velmi moderní analýzu korpusových dat, což má ale v tomto případě pádné důvody. Tím prvním je skutečnost, že všechna kritéria, na nichž vymezení hlavních slootovorných postupů bezprostředně závisí, mají kvalitativní, a nikoli kvantitativní charakter, nebyla zformulována na základě žádných numerických údajů a nelze je

3 Výjimku zde tvoří snad jen Urrutia Cárdenas (1978) a Álvarez García (1979).

4 Nejvýznamnější z nich viz *Bibliografie*.

1. Úvod

ani statisticky podchytit. Dále je třeba vzít v úvahu, že selekce korpusového materiálu, jakož i jeho zpracování a interpretace výsledků jsou vždy zásadním způsobem ovlivněny předem stanovenými parametry či kritérii, jejichž relevanci a validitu se teprve chystáme ověřit. A konečně, metoda korpusové analýzy je v oblasti tvoření slov vhodná pro parciální studie zkoumající např. produktivitu vybraných slootovorných prostředků či paradigmát, příp. distribuční vlastnosti konkrétních morfémů, avšak v šířeji pojatých pracích ji bez ohledu na zvolené téma nelze použít, poněvadž shromážděný materiál již nemůže být dostatečně reprezentativní. Pro účely našeho výzkumu by ovšem neměl žádnou vypovídací hodnotu ani náhodný vzorek neologismů utvořených prostřednictvím zde analyzovaných postupů, protože pro vývoj jejich pojetí jsou daleko významnější spíše „učebnicové“ nebo klasické příklady, jež jsou mnohdy přejímány napříč generacemi jazykovědců a pomáhají utvářet či udržovat představu o prototypu příslušného slootovorného mechanismu nebo morfému v dané lingvistické komunitě.

Ač považujeme za nutné pojednat v této knize každý slootovorný postup samostatně, abychom mohli dostatečně detailně prozkoumat relevanci nejčastěji používaných definičních a klasifikačních kritérií, a byli tak schopni odlišit reálnou pomezí povahu od nepřesných definic klíčových pojmů či jiných externích příčin, je naším hlavním záměrem dopracovat se postupně k souhrnnému schématu, jež by zachycovalo jak vzájemný vztah všech zkoumaných mechanismů, tak i přechodové oblasti mezi nimi.

Španělští lingvisté, kteří mají ve zvyku hovořit o tranzitorních zónách a graduálních přechodech, zpravidla operují s prototypem dané kategorie, jejíž členy pak dále řadí směrem k periferii. Podobným způsobem budeme postupovat i my, avšak pokusíme se tuto metodu aplikovat nikoliv pouze na vybraný slootovorný mechanismus nebo pomezí skupinu morfémů, nýbrž systematicky všude tam, kde to bude možné⁵. Tím zjistíme, jestli tento přístup lze použít plošně, a ne jen selektivně. Zároveň bychom měli obdržet odpověď na zásadní otázku, zda skutečně je oprávněné mluvit o kontinuu, jež tradiční diskrétní klasifikace slootovorných mechanismů nemůže uspokojivě postihnout.

5 Jak ještě uvidíme později, v případě interfixace a parasyntézy, které jsou problematické už na úrovni definice, by byl tento postup zbytečný.

1.4 Tvoření slov ve španělštině

Obecně lze říci, že standardní španělská klasifikace hlavních slovtvorných postupů je velmi konzervativní a od antických gramatik prošla jen relativně nepodstatnými změnami⁶. Díky Lüdtkemu (2011), který ve své práci přeložené do španělštiny obsáhle komentuje a sám přebírá Dokulilovu koncepci onomaziologických způsobů (Dokulil, 1968a, 1968b a 1968c), se španělští lingvisté mohli seznámit i s českým pojetím slovtvorby, to si však zatím ve Španělsku žádné přívržence nezískalo. V minulosti se sice někteří španělští autoři pokusili o zavedení modernějších klasifikací (Urrutia Cárdenas, 1971 a 1978; Pena, 1991 a 1999; Almela Pérez, 1999), jež primárně vycházejí z Coseriuovy koncepce (1977 a 1978), nicméně v naprosté většině španělských gramatik a pojednání o slovtvorbě nacházíme stále níže uvedený tradiční model.

SLOVOTVORNÉ MECHANISMY	
DERIVACE	Sufixace
	Prefixace
	(Interfixace)
PARASYNTÉZA	Derivační (cirkumfixace)
	Kompozičně-derivační (smíšená)
KOMPOZICE	Lexikální (pravá)
	Syntagmatická (nepravá)

Schéma 1

Ve schématu obsažené neologizační procesy, které jsme zvolili za oblast našeho zkoumání⁷, vymezuje z jedné strany poměrně zřetelná, leč nikoli bezproblémová

6 Nejvýznamnější posun představuje zařazení prefixace mezi derivativní mechanismy a s ním spojené rozdělení parasyntézy na dva typy, tj. derivační a kompozičně-derivační.

7 Stranou ponecháváme způsoby tvoření slov, jež nelze považovat za pravidelné (tvorba zkratk a akronym) nebo jež nespočívají v užití konkrétního slovtvorného elementu (regresivní derivace a konverze). Některé z těchto mechanismů však alespoň zběžně zmíníme v souvislosti s alternativními interpretacemi určitých pomezích procesů.

1. Úvod

hranice mezi derivací a flexí, již tvoří sufixace, z druhé strany pak široká zóna na pomezí morfologie a syntaxe, do níž plně spadá lexikální (pravá) kompozice, avšak kterou jednoznačně přesahuje tvorba víceslovných pojmenování, ve španělštině navíc zcela nedostatečně vymezených vůči frazeologismům. S řadou přesahů či nejasných hranic se ovšem setkáme bez výjimky u všech zmíněných slootovorných mechanismů. O příčinách těchto problémů je zatím předčasné hovořit, neboť bychom byli nuceni předjímat závěry, které by čtenář bez konkrétních informací obsažených v dalších kapitolách právem vnímal jako pouhé spekulace, případně bychom se museli pohybovat jen v obecné rovině, což by nás k našemu cíli nijak neposunulo. Obecné otázky proto ponecháme až na samotný závěr, kdy již budou vyloženy všechny argumenty.

Poněvadž většina problémů pojednávaných v této knize není dodnes uspokojivě vyřešena, přirozeně ani neočekáváme, že se čtenář bez výhrad ztotožní se všemi našimi závěry. Pokud se nám jej však podaří přesvědčit alespoň o tom, že navzdory rozšířenému názoru není v morfologii (a nejen španělské) ani zdaleka všechno jasně dáno a že je zde stále k dispozici mnoho zajímavých témat otevřených dalšímu bádání, nebude naše práce marná.